

ANDORRA DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX AL SEGLE XXI

Eva Garcia Lluelles i Maria Jesús Lluelles Larrosa

10

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

Andorra de la segona meitat del segle XX al segle XXI

Eva Garcia Lluelles i Maria Jesús Lluelles Larrosa

10.1. Els anys cinquanta, decenni frontissa

- 10.1.1. Nova orientació de l'economia andorrana
- 10.1.2. Dues emissores de ràdio i una concessió
- 10.1.3. La consolidació de l'activitat turística
- 10.1.4. L'auge de la banca
- 10.1.5. Els reptes del sector públic

10.2. L'expansió econòmica dels seixanta (1960-1969)

- 10.2.1. Un model econòmic orientat al turisme
- 10.2.2. L'al·luvió immigratori i la creació de serveis
- 10.2.3. Els reptes de l'Administració
- 10.2.4. Dues emissores amb dues concessions

10.3. La consolidació del model econòmic (1970-1999)

- 10.3.1. Una economia poc diversificada
- 10.3.2. El predomini del turisme d'hivern
- 10.3.3. El pes de la immigració en l'estructura demogràfica
- 10.3.4. El tancament de les emissores i els conflictes institucionals
- 10.3.5. Evolució del model institucional

10.4. La maduresa de la base econòmica (2000-2019)

- 10.4.1. El repte del canvi
- 10.4.2. Els andorrans com a primer col·lectiu nacional
- 10.4.3. El turisme manté la primacia
- 10.4.4. El sistema financer s'adapta al context internacional
- 10.4.5. Un marc tributari adaptat als nous temps
- 10.4.6. Harmonització amb l'entorn europeu i internacional

10.1. Els anys cinquanta, decenni frontissa

10.1.1. NOVA ORIENTACIÓ DE L'ECONOMIA ANDORRANA

Durant la dècada dels cinquanta, Andorra va viure dos períodes ben diferenciats, marcats per la recessió econòmica del primer quinquenni, al qual va seguir un període de creixement, molt allunyat encara del cicle expansiu que el país va conèixer als anys seixanta. La crisi amb França, que va tenir lloc durant el primer quinquenni, va tenir la capacitat de generar una pèrdua de confiança en el futur d'Andorra, amb la consegüent reducció demogràfica per causes emigratòries. El país, que va viure submergit en conflictes institucionals sorgits de la mateixa necessitat d'adaptació als nous temps, va assistir, en les dècades següents, a un procés de creixement econòmic accelerat, sobre la base d'un fenomen turístic ben definit.

El sector terciari va anar guanyant pes i, paral·lelament, el sector primari va entrar en declivi. Les activitats de distribució i venda, que no produïen béns materials de forma directa, a diferència de l'agricultura i la ramaderia, van créixer de la mà del turisme. D'aquesta manera, el turisme i el comerç al detall, juntament amb els serveis financers, van ser els sectors que van impulsar el creixement econòmic andorrà i van determinar l'orientació de l'economia andorrana. No obstant això, aquest procés que, en les dècades següents, va tenir una importància especial, no va estar exempt de dificultats; les relacions amb França demostraven la fragilitat d'una economia que

començava a dependre del turisme.

10.1.2. DUES EMISSORES DE RÀDIO I UNA CONCESSIÓ

Els anys cinquanta estan marcats pel fort intervencionisme francès en les qüestions andorranes. La problemàtica de la radiodifusió es va aguditzar per l'afany de l'Estat francès, immers en un ambient de postguerra, de controlar les emissores perifèriques. El monopoli de l'Estat sobre la radiodifusió era absolut des de 1945, quan es van revocar tots els permisos acordats anteriorment a les emissores privades en territori francès. Les emissores perifèriques —entre les quals Ràdio Andorra— eren al punt de mira de l'Administració francesa i aquest neguit es va traslladar al territori andorrà. França, tradicionalment disconforme amb Ràdio Andorra i desitjosa de fer-la callar, va decidir anar pel dret instal·lant una segona emissora controlada per l'Estat francès.

Les desavinences sorgides en la cúpula directiva de Ràdio Andorra, que van comportar la ruptura entre els socis andorrans i els francesos, van ser aprofitades per França per crear Andorradio, una emissora que no va obtenir, inicialment, ni el vistiplau del Consell ni el de la Mitra. Per contra, la nova emissora va rebre l'autorització del copríncep francès, Vincent Auriol, el 1952. Aquesta decisió unilateral va ser rebutjada pel Consell, que, amb un risc no ben mesurat, es va enfrontar al seu copríncep adoptant

una posició de defensa de la sobirania nacional. Les tensions entre el Consell i els serveis del copríncep francès van arribar a tal extrem que el 1953 les autoritats franceses van impermeabilitzar la frontera francoandorrana als intercanvis de béns i persones i van trencar les relacions diplomàtiques amb Andorra. Aquestes disposicions van perjudicar greument el turisme francès del Pas de la Casa, que havia assolit els 121.750 visitants el 1950, atrets per la venda de tota mena de productes (Sermet, 1970, p. 56 i seg.).

La crisi institucional va ser prou important per a generar entre els habitants una pèrdua de confiança en el país, amb conseqüències molt negatives, tant econòmiques com demogràfiques. França, que es mostrava decidida quan es tractava de defensar els seus objectius, va adoptar mesures coercitives contra Andorra dirigides pel seu copríncep, el president de la República Francesa que, en la dualitat, es decanta del costat francès. Per la seva banda, el copríncep episcopal, que no tenia la dimensió política del seu homòleg francès, es va veure obligat a mantenir contactes permanents amb Espanya, articulats a través de la Comisión Interministerial Permanente para los Valles de Andorra, que regulava els intercanvis comercials, la majoria dels quals estaven sotmesos a contingentació. A més, la doble condició de copríncep andorrà i de bisbe espanyol el posava en una situació de subordinació respecte al Govern de Madrid. Espanya, que en tot moment es mantenia informada dels esdeveniments per la Mitra, es va situar en un aparent segon pla per no enfrontar-se obertament a França i per la imperiosa necessitat del règim franquista d'establir contactes polítics amb l'exterior, degut a l'aïllament internacional que patia.

Després de viure moments de crispació amb els serveis del copríncep francès, l'existència *de facto* de la segona emissora va passar a ser reconeguda pel Consell General i per la Mitra, en un intent de satisfer les parts i acabar un llarg conflicte. Una nova ràdio perifèrica, creada aquesta vegada amb capital públic francès, a través de Sofirad, va començar a emetre des d'Andorra el 1958 amb el nom d'Andorradio.

Durant els anys cinquanta, Ràdio Andorra va assolir quotes d'audiència milionàries; la sintonia «Aquí Radio Andorra, emisora del Principado de

Andorra» va permetre descobrir l'existència del país a molta gent d'arreu del món que, d'una altra manera, no l'hauria conegut. A final de la dècada, es va veure obligada a reestructurar-se per sobreviure i afrontar l'aparició d'un gran competidor —Andorradio— al qual el Govern francès aportà tots els mitjans per intentar absorbir l'audiència francesa de l'emissora de Trémoulet.

10.1.3. LA CONSOLIDACIÓ DE L'ACTIVITAT TURÍSTICA

Aquest decenni, a més de constituir el preludi de l'època daurada dels anys seixanta, es pot considerar com una època de benestar i progrés per a Andorra gràcies als canvis en les economies dels països veïns. La popularització de l'automòbil va fer possible la consolidació del turisme de masses. A Catalunya, la difusió de l'automòbil va coincidir amb una etapa de creixement que va permetre incrementar els beneficis dels empresaris i els salaris dels treballadors. El règim franquista es va suavitzar en relació amb el moviment de persones, va abandonar el model autàrquic i va adoptar l'economia de lliure mercat, amb l'aprovació del Pla Nacional d'Estabilització l'any 1959. Dos anys abans s'havien firmat dos tractats que donarien origen a la Comunitat Econòmica Europea.

La població andorrana va créixer al llarg de la dècada, malgrat la recessió puntual esdevinguda entre els anys 1952-1954 a causa de la crisi amb França, que va provocar una pèrdua d'habitants. L'any 1950 hi havia censats 6.186 habitants, que eren 7.239 l'any 1959, el que representa un augment del 17,2 %.

L'activitat turística va adquirir tanta importància que va esdevenir la principal font d'ingressos. Es calcula que l'any 1955 van entrar 200.000 turistes per la frontera francesa i 100.000 per l'espanyola. L'auge assolit pel turisme durant la dècada va ser tan gran que, amb el turisme, Andorra entrava per fi a l'última fase de la seva evolució (Llobet, 1956, p. 2-6).

Les localitats d'Andorra la Vella i Escaldes van esdevenir un actiu centre turístic; el 1952, totes dues concentraven el 55 % de les places hoteleres andorranes, i el 69 % l'any 1959. Entre aquests set anys es va duplicar l'oferta hotelera a escala nacional: de 46 hotels amb 2.546 places es va passar a 73 hotels amb 5.504 places. En aquesta època, l'oferta

hotelera estava complementada per la de càmpings que, a l'estiu, s'adreçava principalment a la clientela francesa. El país va començar a atraure mà d'obra estrangera. L'any 1957, el nombre d'andorrans —que era de 3.045— va ser superat pel d'espanyols (3.242 persones), que es van situar com a primer col·lectiu nacional (Palau, 1967, p. 99 i seg.).

El Consell General va encarregar al Sindicat d'Iniciativa la promoció exterior del país i va acordar patrocinar-lo perquè participés en diverses reunions internacionals sobre turisme, com la Fira de Mostres de Barcelona de 1957 i l'Exposició Universal de Brussel·les de 1958, en què va participar a títol privat. Aquest any també va participar en la Conferència dels Delegats de Turisme dels Petits Estats d'Europa, que va tenir lloc a Montecarlo, i l'any següent a la Fira de Mostres de Barcelona i a la Conferència dels Delegats de Turisme dels Petits Països d'Europa, que va tenir lloc a Liechtenstein.

En l'àmbit esportiu internacional, el ciclisme despertava cada vegada més expectació i Andorra va esdevenir final d'etapa de grans proves ciclistes. Des de diferents instàncies es va intentar fomentar la pràctica de l'esquí, a la qual s'augurava un enorme potencial turístic; l'any 1952 es va instal·lar al Pas de la Casa un primer teleesquí de cable baix que no va obtenir els resultats esperats. L'any 1956, Amadeu Rossell i Àlvar Menéndez, fundador de l'Esquí Club Andorrà, van presentar una instància que no va prosperar per instal·lar teleesquís a Arinsal; l'estació no va veure la llum fins al 1973. Sense arribar al potencial assolit pel turisme estival, durant la temporada 1957-1958 va augmentar el turisme d'hivern amb la inauguració del primer teleesquí llarg, obra de Francesc Viladomat, que enllaçava el Pas de la Casa i el coll Blanc, amb un recorregut de dos quilòmetres. Dos anys després, es construeix el primer teleesquí de grau Roig.

La introducció del teleesquí va incrementar l'afluència d'esquiadors i va posar en relleu les possibilitats de l'esquí que, en pocs anys, van fer d'Andorra un destí de primer ordre. En el primer número de la revista Neu, de 1952, portaveu de l'Esquí Club Envalira, s'afirmava que calia protegir l'esport de la neu, ja que a Andorra hi havia una manca de visitants durant l'hivern. Aquest club, a

més de publicar la revista, organitzava cursos d'esquí a l'hivern i sessions de cinema de muntanya. L'any 1956, l'Esquí Club Envalira, que ja tenia 350 associats, disposava d'un equip sènior en què figuraven corredors com Viladomat, Molné i Baró, i un equip júnior, integrat per joves d'entre quinze i setze anys.

10.1.4. L'AUGE DE LA BANCA

L'economia moderna, emparada en el marc institucional andorrà, va permetre el creixement d'un sector financer canalitzat a través de la banca, paral·lel al desenvolupament dels sectors turístic i comercial. La funció financera d'Andorra és un fenomen propi del segle XX que es va iniciar a la dècada dels anys trenta i es va consolidar a la dels cinquanta. L'activitat bancària no va estar exempta de problemes; la manca de confiança en el sistema polític espanyol i l'estrict control de canvis establert en plena dictadura van fomentar l'evasió de capitals. El gener de 1959, Espanya va tancar la frontera hispanoandorrana durant uns mesos per forçar l'Administració andorrana a adoptar mesures que evitessin la fuga de capitals espanyols. La pressió espanyola es va traduir en un avís del Consell General, del 21 d'abril de 1959, amb el qual va crear un marc legal per evitar la fuga de capitals estrangers: es prohibeix efectuar pagaments de mercaderies que no siguin destinades a la importació; es prohibeix obrir comptes a persones no residents i se'ls ordena cancel·lar els existents; tan sols es permet obrir comptes a persones o entitats espanyoles i franceses si tenen permís dels organismes competents dels seus països. A més, el Consell prohibeix efectuar moviments de comptes, canvis de moneda estrangera, girs, transferències, dipòsits i qualsevol operació que, directament o indirecta, representi una evasió de capitals que afecti els països veïns, d'acord amb les seves legislacions. El mercat lliure de divises de Tànger va tenir una influència determinant en l'emergència del sector bancari andorrà, basat en la lliure circulació de divises. La depreciació de la pesseta al mercat lliure de Tànger va incentivat la captació de capital per part de la banca andorrana i, en conseqüència, l'emergència del sector i la fundació d'alguns bancs andorrans (Galabert, 2017, p. 10 i seg.).

10.1.5. ELS REPTES DEL SECTOR PÚBLIC

Els objectius de l'Administració, que va assumir el repte d'adaptar-se als nous temps, eren aconseguir la liberalització gradual dels intercanvis amb França, millorar alguns serveis —com el telefònic—, adequar les institucions a les noves condicions i resoldre els problemes pendents amb Fhasa i la radiodifusió, que s'arrossegaven de les dècades anteriors. A finals de 1950, les autoritats es van plantejar connectar la xarxa andorrana amb les de les nacions veïnes per adequar el servei telefònic a les exigències del moment. La infraestructura existent cobria amb dificultats les necessitats nacionals i, per pal·liar mancances, es van introduir millores en el servei telefònic, com ara la instal·lació de cabines públiques i el Consell va projectar posar centrals semiautomàtiques a totes les parròquies, una innovació valorada en cinc milions de francs francesos. Al mateix temps que intentava solucionar el desgavell que provocava l'existència de tres xarxes telefòniques autònomes, va recórrer als coprínceps per obrir-se a l'exterior i connectar amb els països veïns. Pel que fa a Espanya, el bisbe Iglésias va negociar amb la Companyia Telefònica Nacional per tal que construís, al seu càrrec, una línia per connectar la xarxa espanyola amb l'andorrana; pel que fa a França, la corporació va demanar la col·laboració directa dels serveis del copríncep francès. Abans d'entrar en funcionament la central automàtica, l'any 1967, hi havia dues maneres de telefonar a França i Espanya: la manual i la semi-automàtica. En tots dos casos es demanava el servei des de les centrals o des dels telèfons dels abonats. La comunicació amb la resta de països es feia de forma manual, a través d'operadora. En les conferències internacionals que es feien a través d'operadores manuals, les esperes eren tan llargues que eren objecte d'alguns acudits i provocaven que alguns usuaris es desplaressin a la Seu d'Urgell per parlar per telèfon.

La dècada dels cinquanta es va iniciar amb la voluntat del Consell General d'assumir, de forma esglaonada, el manteniment de les carreteres, que es trobaven en un estat deplorable perquè Fhasa no en feia el manteniment amb l'excusa que, per dur a terme els projectes de millora de la xarxa, necessitava el permís dels delegats permanents. Amb aquest objectiu, el Consell va man-

tenir contactes freqüents amb els representants dels coprínceps i amb ells mateixos que, malgrat que consideraven que el manteniment de les carreteres depenia de Fhasa, van autoritzar el Consell a reparar-les. Les inversions en la xarxa viària van començar a ser significatives i el Consell va valorar els pressupostos destinats a carreteres generals, travessies dels pobles, construcció de murs i aplanaments. El gener de 1951 es va dotar un milió de pessetes per refer la carretera d'Andorra la Vella a la frontera francesa i el 1952 es van portar a terme les travessies de Canillo, Ordino i la Massana; el Consell va demanar que els tècnics francesos realitzessin un projecte d'urbanització per a aquestes localitats, a fi que les noves construccions s'edificuessin de forma harmònica. L'agost de 1952 es va adjudicar l'enquitrانament de les carreteres de la frontera espanyola fins a Andorra la Vella, d'Andorra la Vella al Pas de la Casa i d'Andorra la Vella a Ordino a una empresa espanyola i una de francesa, a les quals es va permetre constituir-se com a societats andorrana.

Mantenir transitable el port d'Envalira durant els mesos d'hivern era una assignatura pendent i el Consell va invertir de forma continuada en la millora del traçat i en la neteja de la neu. Amb l'objectiu de tenir obert el port el màxim de dies possibles, van sorgir una sèrie d'iniciatives que no van qualificar fins que, l'any 1957, es va convocar un concurs públic per efectuar els treballs d'obertura durant tot l'hivern i es va acceptar la proposta del contractista Andreu Claret, amb la signatura d'un contracte de concessió. La inversió necessària per adquirir maquinària moderna i remunerar el treball es va compensar amb el dret a cobrar peatge a les mercaderies i els vehicles.

El Consell també va tenir un rol actiu en el desenvolupament cultural i esportiu de la dècada dels anys cinquanta. En l'àmbit cultural, l'any 1955, Andorra va ser escenari del primer Curs Internacional d'Extensió Cultural sobre filologia romànica, cultura pirenaica i actualitats, en què van participar professors de renom internacional. L'èxit d'aquesta primera edició va donar continuïtat, en anys successius, a nous cursos que s'acompanyaven de programes de musicologia i de cinema fòrum. L'organització dels cursos va promoure la creació de la Junta de Cultura del Consell, que pretenia estimular i protegir les iniciatives culturals.

10.2. L'expansió econòmica dels seixanta (1960-1969)

10.2.1. UN MODEL ECONÒMIC ORIENTAT AL TURISME

Andorra va entrar en una fase d'expansió econòmica en què es va consolidar un model basat en el turisme de masses. El decenni es va iniciar sense haver solucionat els problemes arrossegats de dècades anteriors, com el de Fhasa, la radiodifusió i els telèfons. A diferència dels anys cinquanta, en què la societat civil donava l'impuls necessari, va ser l'Administració la que va actuar com a promotora i impulsora dels canvis; la rapidesa dels esdeveniments econòmics va obligar el sector públic a assumir la seva responsabilitat i a modernitzar el país.

Les possibilitats econòmiques que intuïa el Consell eren il·limitades. En els discursos amb motiu de la festivitat de la Verge de Meritxell, el síndic Julià Reig va establir uns principis d'actuació que van marcar el futur d'Andorra. El síndic va insistir en la necessitat urgent de construir telefèrics, dotar les estacions d'esports d'hivern, millorar els serveis públics i crear-ne de nous, com un hospital i un forn incinerador d'escombraries. El pressupost nacional es va incrementar de forma progressiva, amb uns valors que no guardaven paral·lelisme amb els de la dècada anterior; mentre que durant els anys cinquanta el pressupost es va multiplicar per tres, al llarg dels anys seixanta ho va fer per quinze. La reorganització de l'aparell administratiu i el sanejament del pressupost van permetre portar a terme un ambiciós programa d'obres públiques que aprofitava el moment de prosperitat econòmica.

L'any 1963, el Consell es va declarar a favor d'un model econòmic orientat al sector turístic i va argumentar que s'assoliria una economia sòlida quan els esports i el turisme d'hivern arribessin al màxim desenvolupament, ja que només amb la temporada d'estiu no es garantia el benestar i la prosperitat nacionals. Amb aquesta finalitat, i sobre les bases de la dècada anterior, en què a l'atractiu comercial ja s'hi havia afegit el dels esports d'hivern, es van desenvolupar noves infraestructures turístiques promogudes per iniciativa pública i privada. L'estació d'esquí de Soldeu, inaugurada el 1964, va instal·lar el primer telecadira

del país, que superava un desnivell de 450 metres. L'any 1967, el Comú d'Encamp va crear la Societat Anònima d'Equipament Turísticoesportiu de la parròquia d'Encamp (Saetde), per instal·lar diversos ginyes mecànics per explotar l'estació d'esquí de Pas de la Casa – Grau Roig. L'any següent, es va incorporar a la societat Francesc Viladomat, que va aportar els cinc teleesquís del Centre de Teleesquís d'Envalira del Pas de la Casa i de Grau Roig. La societat es va encarregar de la creació i l'equipament de l'estació, en els terrenys cedits pel Comú d'Encamp, que va aportar a la societat dos teleesquís. Durant la temporada 1967-1968, les pistes de Soldeu ja estaven equipades amb un telecadira i tres teleesquís, amb capacitat per a 2.100 esquiadors per hora; per la seva banda, Saetde comptava amb cinc teleesquís, amb una capacitat de 2.700 esquiadors per hora.

Amb la consolidació del turisme de masses, Andorra es va situar a l'òrbita de centres emissors turístics com Catalunya, la resta de l'Estat espanyol i França, i també del gran flux turístic europeu que, a l'estiu, anava a Espanya per carretera, una part del qual travessava Andorra. Els valors de l'afluència van augmentar un 66 % en el període 1962-1969; l'any 1962 van entrar 1.407.169 turistes, xifra que es va incrementar fins a 2.335.048 visitants l'any 1969. Els primers anys del decenni presenten uns valors d'afluència similars a les dues fronteres, però, de forma progressiva, van anar augmentant les entrades per la frontera hispanoandorrana, que van assolir el 64 % del total de l'afluència de 1969 (1.499.100 visitants per la frontera espanyola i 835.948 per la francesa). El predomini del turisme espanyol, que feia les dues terceres parts de les compres, estava motivat per la diferència de preus i les novetats que oferia el mercat andorrà (Lluelles, 1991, pàg. 359 i seg.).

Des de la dècada anterior, la indústria hotelera també va experimentar un creixement notori que va condicionar, l'any 1961, el naixement de la Unió Hotelera d'Andorra, vinculada al Sindicat d'Iniciativa, amb la voluntat d'agrupar els establiments que integraven l'hoteleria del país. En tan sols cinc anys, entre 1963 i 1968, el nombre d'hotels va passar de 103 a 145 i les habitacions, de 7.836 a 11.000. L'impuls del sector hotelier es va donar, en bona part, gràcies a la reconversió d'altres sectors productius, especialment el primari, que propiciava

l'aparició de petits hotels d'estructura familiar, alguns dels quals tan sols obrien temporalment. Aquesta és la raó per la qual el 40 % dels hotels existents, l'any 1968, no tenien assalariats inscrits a la Seguretat Social, ja que eren establiments familiars. Durant tota la dècada, el nucli format per Andorra la Vella i Escaldes aplegava els dos terços de la indústria hotelera i concentrava la majoria d'habitants i de serveis del país.

En les mateixes èpoques en què es va crear la Unió Hotelera va néixer una altra empresa declarada d'interès turístic, la plaça de Toros Monumental, inaugurada el maig de 1961 a l'avinguda Carlemany, amb una capacitat de més de 3.000 places. Durant gairebé tretze anys s'hi van organitzar espectacles taurins, amb una temporada el començament de la qual es feia coincidir amb la festa nacional francesa del 14 de juliol i el final amb Meritxell, el 8 de setembre, per atraure clientela francesa. Aquesta plaça, que va funcionar fins a 1973, també va acollir diversos espectacles, com combats de boxa i concerts.

El Sindicat d'Iniciativa de les Valls d'Andorra, membre de la Federació Espanyola de Centres d'Iniciativa i Turisme i de la Federació Francesa de Sindicats d'Iniciativa, va continuar la seva activitat i l'any 1968 va atendre gairebé 30.000 consultes, a més de respondre per escrit les demandes d'informació i d'efectuar trameses de material publicitari a l'estranger. L'any 1965 es va inaugurar una delegació turística a París —la Casa d'Andorra— que, juntament amb les delegacions del Sindicat d'Iniciativa a l'estranger —Gran Bretanya, EUA, Bèlgica, Alemanya, Suècia, Dinamarca i Portugal—, utilitzava els prospectes, mapes, programes d'activitats i la llista d'hotels i càmpings del país que els proporcionava el Sindicat d'Iniciativa. A més, l'entitat va organitzar festivals patrocinats pel Consell, així com l'arribada de curses ciclistes, i es va ocupar de l'organització del pavelló d'Andorra a la Fira de Mostres de Barcelona, l'any 1962, amb un estand propi. L'any 1965, Andorra va participar, de nou, a la Fira de Mostres de Barcelona i a la Feria Internacional del Campo, que va tenir lloc a Madrid; el pavelló d'Andorra en aquest certamen estava presidit per una fotografia de les muntanyes, de setze metres de llargada per tres d'amplada. Aquesta dècada va atreure les dues curses ciclistes més importants del món

per etapes, el Tour de France i la Vuelta Ciclista a España, que van tenir per primera vegada un final d'etapa en territori andorrà.

D'aquesta manera, l'activitat comercial va créixer de forma vertiginosa i el país es va orientar a les activitats que resultaven més lucratives, com el comerç i el turisme. Paral·lelament, va començar l'auge massiu de la construcció amb escassa planificació, motivat entre altres causes per les disposicions de 1965, que van autoritzar la venda de terrenys i apartaments a estrangers no residents. En contraposició, el sector primari, orientat al monocultiu del tabac i mantingut gràcies a les subvencions, constituïa un fre a l'especulació urbanística (Messines, 1969, p. 36 i seg.).

10.2.2. L'AL·LUVIÓ IMMIGRATORI I LA CREACIÓ DE SERVEIS

Si el turisme va ser el fenomen econòmic més important de la dècada, l'arribada de mà d'obra va ser un factor clau per entendre la dinàmica de la societat andorrana i les respostes polítiques als fets socials que se'n van derivar. Andorra va entrar en una fase d'expansió econòmica que requeria mà d'obra estrangera per afrontar el gran repte de modernitzar un país que va esdevenir pol d'atracció de la immigració espanyola. Entre la població espanyola, que va arribar a duplicar l'andorrana, la principal representació va correspondre a les regions d'Andalusia i Catalunya, seguides de Galícia. El país va actuar com a borsa de treball que, bàsicament, demanava obrers no qualificats de sexe masculí. Aquests immigrants van treballar en el sector dels serveis i de la construcció i van ser la clau del creixement demogràfic.

Es van constituir zones d'alta concentració d'immigrants a Andorra la Vella i a Escaldes. El creixement espectacular d'aquestes dues localitats, molt superior al de la resta de les parròquies, va determinar que, l'any 1967, la parròquia d'Andorra demanés tenir més representants al Consell, basant-se en raons demogràfiques, sense obtenir un resultat positiu per l'oposició de la resta de parròquies. La proporció total d'estrangers respecte a la població global, va variar entre un 63 % i un 67 % durant el període, amb una distribució territorial que no era uniforme. A les parròquies d'Andorra la Vella, Encamp i Sant Julià de Lòria, la proporció d'estrangers superava la població local, mentre que, a les de

Canillo, Ordino i la Massana, els andorrans van mantenir la superioritat numèrica.

El mercat del treball va marcar les polítiques de control de la immigració. La nacionalitat s'atorgava amb criteris restrictius, tot i que s'acompanyava d'una actitud favorable a facilitar la integració de les primeres i segones generacions nascudes al país, un procés que no es va materialitzar fins a l'abril de 1970, quan ho van decretar les delegacions permanents a petició del Consell.

Als anys seixanta es van reconèixer els primers drets dels treballadors, amb l'objectiu de millorar les condicions sociolaborals; l'any 1960 es va instaurar a l'Administració la paga doble per Nadal i un any després es va fixar l'horari de tancament comercial a les deu del vespre. L'any 1968 es van adoptar les normes de seguretat de l'Oficina Internacional del Treball i es va establir la setmana laboral de 48 hores. També es va obligar les empreses i particulars que tinguessin assalariats a establir quinze dies de vacances anuals sense distinció de sexe ni edat, amb el salari corresponent a una jornada laboral de vuit hores, i un dia de descans setmanal, que fixava l'empresari. La introducció de millores laborals durant aquesta dècada va culminar amb la creació d'un sistema de seguretat social obligatori per a tots els assalariats que va entrar en funcionament l'any 1968.

10.2.3. ELS REPTES DE L'ADMINISTRACIÓ

L'erari públic havia adquirit una base sòlida que li permetia afrontar les reformes i millores que necessitava el país en aquesta fase d'expansió. Les inversions continuades en carreteres, la inauguració d'edificis escolars a totes les parròquies, la construcció de la nova caserna de bombers, la inauguració d'una nova central automàtica de telèfons i la posada en funcionament de la clínica del Consell General responien a un ambiciós programa polític que pretenia dotar el país de les infraestructures necessàries per consolidar el sector turístic (Bricall, 1975, p. 358). Paral·lelament, es va assistir a un procés sobiranista i, en el decurs de la dècada, va aflorar la necessitat de canvis polítics i institucionals, com la concessió dels drets polítics a les dones, la reivindicació de la setena parròquia i, fins i tot, la redacció d'un projecte constitucional, el 1965, que hauria transformat els coprínceps de sobirans absoluts a so-

birans constitucionals. Dificultats de tota mena van fer que aquestes reformes institucionals, reivindicades als anys seixanta, triguessin a donar resultats.

La irrupció en l'escenari andorrà d'altres cultures, amb forta presència de castellanoparlants, va portar l'Administració a promoure el coneixement de la llengua i la història d'Andorra com a motor d'integració. Les preocupacions per la llengua van fer que la Junta de Cultura, l'any 1962, organitzés classes de català per a adults a totes les parròquies i que dos anys més tard s'impartissin cursos obligatoris de català a tot el personal de l'Administració. El 1963 es va editar el primer llibre de text, Andorra, el meu país, que il·lustrava aspectes relatius a la geografia, la història, les institucions i les manifestacions culturals i populars. L'any 1967, el Consell va veure la necessitat d'establir un pla de formació andorrana per a tots els infants del país, amb independència del sistema educatiu, que garantís l'educació religiosa, la formació cívica i la llengua.

10.2.4. DUES EMISSORES AMB DUES CONCESSIIONS

A l'inici dels anys seixanta, la situació de la radiodifusió continuava embolicada per l'existència de dues emissores que funcionaven sense l'aprovació del Consell i que obeïen a interessos polítics dels països veïns, avalades pels coprínceps, però sense comptar amb els andorrans. Per arribar a una entesa, les autoritats andorranes van acabar reconeixent les dues emissores, a condició que cadascuna tingués el suport d'un dels coprínceps. França volia regularitzar la situació d'Andorradio per incidir en la regió del Midi i contrarestar la influència de Ràdio Andorra, controlada per Trémoulet; el copríncep episcopal defensava la paritat institucional amb el copríncep francès, però també responia a les pressions del Govern de Madrid, que intentava defensar els interessos espanyols. Espanya, que es volia situar en un pla d'igualtat amb França en el tema de la radiodifusió, va entrar en joc a través d'una societat pública —Eirasa— que tenia el beneplàcit del bisbe i que va aconseguir el control de Ràdio Andorra; Trémoulet, propietari de Ràdio Andorra, havia cedit l'emissora al Govern espanyol a canvi dels drets d'explotació durant vint anys: aquest va ser el germen del futur conflicte entre el

Govern espanyol i les hereves de Trémoulet, que es va resoldre dècades més tard (Lluelles, 2018, p. 140 i seg.).

El Consell va reconèixer oficialment les dues emissores i va firmar dos contractes idèntics: l'any 1961, amb Sofirad —com a concessionària de Ràdio de les Valls—, i l'any següent, amb Eirasa, com a concessionària de Ràdio Andorra. Paral·lelament, va publicar el Reglament de radiodifusió d'Andorra, que limitava a dos el nombre de centres emissors que podien funcionar-hi, cadascun amb el beneplàcit d'un dels coprínceps, en condicions de paritat i amb el màxim respecte pels països veïns.

Mentre que Ràdio Andorra s'escoltava a la major part del territori espanyol, sense concurrència de l'altra emissora, totes dues van lluitar aferrissadament per l'audiència francesa. En plena cursa per l'audiència, l'any 1964, van entrar en funcionament les instal·lacions de l'emissor del pic Blanc, la principal inversió feta per Sofirad, després de la signatura dels acords amb el Consell. Ràdio de les Valls, dos anys després de l'entrada en funcionament del nou emissor, va adoptar el nom comercial de Sud Radio i va esdevenir una de les emissores europees més potents d'ona mitjana del moment i, amb el temps, va aconseguir desplaçar Ràdio Andorra del mercat francès.

La jornada del 23 d'octubre de 1967 constitueix una data de rellevància històrica tant per a Sud Radio com per a Andorra. Per primera vegada, un copríncep francès —Charles de Gaulle— va visitar el país entre grans mesures de seguretat. La presència del copríncep va motivar el tancament dels comerços i la prohibició de la circulació en un dia declarat festiu obligatori. Entre els actes organitzats durant les vuit hores d'estada del mandatari, en destaca la revista a l'emissor del pic Blanc, l'únic centre no oficial visitat per De Gaulle, on va ser rebut pel director general de Sud Radio i pel president del Consell d'Administració de Sofirad, que havia estat el seu director de campanya a les eleccions presidencials de 1965. Cal recordar que, a instància seva, Andorra havia començat a funcionar el 1958. El general De Gaulle, que va firmar en el llibre d'honor, va destacar la importància estratègica de l'emissora adreçada a una regió en fase de desenvolupament econòmic, amb una audiència cada vegada més

jove. Amb aquesta declaració, en què el copríncep va fer referència a la regió del Migdia, es confirmava el procés de «regionalització» que havia iniciat l'emissora amb el canvi de nom. També culminava un procés que permetia a Andorra beneficiar-se de la col·laboració tècnica francesa. Els esforços de col·laboració esmerçats per França es van traduir, en el decurs de la dècada, en diversos projectes, com la instauració d'un sistema de seguretat social o la consolidació d'un sistema de recaptació fiscal basat en les taxes a les mercaderies i carburants, avenços de gran importància per al futur econòmic del país.

10.3. La consolidació del model econòmic (1970-1999)

10.3.1. UNA ECONOMIA POC DIVERSIFICADA

Les tres darreres dècades del segle XX destaquen com l'època de creixement i consolidació del model de desenvolupament iniciat a partir de la Segona Guerra Mundial. La dinàmica és perceptible en els aspectes demogràfics i en els relacionats amb l'estructura productiva, així com en l'ocupació del territori; l'economia se sustentava sobre tres pilars bàsics: el turisme, el comerç al detall i el sector financer, que van portar el país a uns nivells de renda notablement alts (Garcia, 2018, p. 166 i seg.).

Els anys setanta i vuitanta van tenir un creixement econòmic intens i prolongat que va consolidar el model de país iniciat en les dècades anteriors. La recaptació en concepte de taxes sobre l'entrada de mercaderies va experimentar un creixement espectacular que va permetre cobrir a bastament les necessitats nacionals, a mesura que la funció comercial es consolidava i entrava en un procés de forta expansió. Després de l'eufòria econòmica dels anys setanta i vuitanta, els noranta no van tenir les expectatives que s'esperaven, ja que el turisme i la construcció es van contraure durant els primers anys de la dècada.

A començament dels anys setanta van aparèixer clarament definits els trets fonamentals del sistema bancari andorrà, que es va consolidar com un dels principals pilars de l'economia del país. Estava representat per entitats que oferien serveis de banca universal, que es van mantenir sense gaire variacions al llarg de les tres darreres dècades del segle

XX. Les entitats proporcionaven liquiditat i mitjans de pagament als agents econòmics, a més d'anticipar fons als inversors i de canalitzar els excedents de recursos dels estalviadors cap als agents que necessitaven finançament. Per tant, el paper del sistema bancari va ser cabdal per al bon funcionament del sistema econòmic.

Els impostos indirectes van continuar essent la font principal de recursos del Govern, molt especialment les taxes sobre l'entrada de mercaderies i carburants, malgrat els esforços per diversificar les fonts d'ingrés, especialment a final de segle. La situació de l'economia, poc diversificada i excessivament dependent del sector turístic, va preocupar el govern d'Òscar Ribas que, l'any 1982, va encarregar a l'equip Prognos un estudi per diversificar l'oferta turística i facilitar la integració en el mercat turístic internacional. L'estudi proposava posicionar la imatge global d'Andorra i aconsellava crear un centre de congressos, un casino, una piscina termal, un parc natural i un d'atraccions. Es feia especial incidència a augmentar l'atractiu urbà i a no perdre mai de vista que el capital d'Andorra estava constituït per la natura, que s'havia de tractar amb molta cura.

Als anys noranta, la maduresa de l'estructura productiva, manifestada per la disminució del dinamisme demogràfic i empresarial, es va intentar pal·liar amb nous elements de diversificació de l'oferta d'oci, com Caldea o l'estació d'esquí de fons de la Rabassa, inaugurats el 1994. Paral·lelament, va néixer la necessitat de valorar tant les condicions del model econòmic com els potencials de renovació, cosa que va portar a l'elaboració d'un Pla Estratègic (1993) i d'un Pla d'Accions (1994).

10.3.2. EL PREDOMINI DEL TURISME D'HIVERN

El teixit productiu andorrà es fonamenta en l'activitat turística, amb un component comercial que ha actuat com a sector inductor, atès el seu elevat ritme de creixement. L'atractiu turístic s'havia de complementar amb una oferta hotelera suficientment àmplia. Per tant, el creixement de l'economia andorrana, fortament condicionat per la demanda exterior a través del turisme, va donar origen a dos sectors inductors, protagonistes del creixement: el comerç i l'hostaleria, estretament interrelacionats.

Les dades de l'estructura sectorial de la població ocupada reflecteixen amb claredat la terciarització de la base econòmica des dels primers anys setanta, amb un predomini clar del comerç i l'hoteleria que donaven la pauta del creixement econòmic. Durant el procés d'expansió econòmica, les inversions privades es van dirigir a les activitats productives amb més capacitat per competir i generar beneficis, especialment al comerç, l'hoteleria i la construcció.

L'any 1970 van entrar a Andorra per les dues fronteres 2,8 milions de persones, una xifra important si es considera el volum limitat dels fluxos turístics de l'època, especialment els que generaven la societat espanyola. El ritme de creixement de les entrades, durant el període 1970-1999, es va incrementar i es va multiplicar per 3,4, fins als 9,4 milions de persones als darrers anys noranta. Cal destacar l'important flux de visitants de la dècada dels vuitanta, en què es va registrar la xifra rècord de dotze milions d'entrades, concretament els anys 1980 i 1989; l'increment turístic dels anys vuitanta va ser conseqüència de la gran aflluència espanyola, amb participacions que superaven el 70 % del total de les entrades, especialment els anys previs i posteriors a l'ingrés d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea (CEE). Entre 1991 i 1994 hi va haver una davallada de l'aflluència, quan no es van superar els vuit milions de visitants. A partir de 1995 es va invertir la tendència i es van recuperar els valors anteriors, superant novament els vuit milions. Els visitants que entraven per la frontera espanyola eren el 64 % del total d'entrades en el període 1970-1999. L'augment de la capacitat adquisitiva dels visitants —i les transformacions del model de consum que se'n derivaven— va obligar el teixit econòmic andorrà a adoptar dues línies de resposta. D'una banda, la diversificació i millora de les estructures turístiques i l'ampliació dels equipaments hotelers i de les estacions d'esquí, en un intent d'incrementar el flux de visitants i generar nous estímuls al consum de serveis. D'altra banda, el teixit comercial va mostrar una capacitat d'adaptació notable i va aconseguir mantenir l'efecte de novetat i la competitivitat dels preus.

El desenvolupament de l'esquí es va beneficiar, en el cas andorrà, del fenomen comercial i, al mateix temps, va col·laborar en el desenvolupament del sector hotelier, de forma molt especial en aquelles

parròquies on s'ubicaven les estacions d'esquí. El factor de l'estacionalitat, als anys setanta, beneficiava la temporada estival enfront de la d'hivern, ja que la poca difusió de l'esquí a les zones de procedència de la demanda comportava una presència de visitants més reduïda durant els mesos d'hivern. Però la millora progressiva dels nivells de renda en els visitants i la popularització dels esports de neu van incrementar significativament la presència de turistes en la temporada hivernal en el decurs de les dues últimes dècades del segle XX.

La iniciativa privada i la pública es van interrelacionar per assolir el desenvolupament econòmic de les zones afectades per la implantació d'una estació d'esquí. El sector privat va tenir el mèrit de construir les tres primeres estacions, mentre que el sector públic va dur a terme els camps de neu de Pal i Arcalís. Com ja s'ha comentat, els esports d'hivern van iniciar la seva singladura als anys trenta, però fins als cinquanta no es van fer les primeres inversions en el sector, amb la creació de les estacions d'esquí del Pas de la Casa i de Grau Roig. L'estació d'Arinsal es va inaugurar el 1973; a començament dels vuitanta, Soldeu va ampliar l'oferta al Tarter. El camp de neu de Pal va iniciar l'activitat l'hivern de 1982-1983 i l'estació d'Arcalís, la temporada 1983-1984. Sant Julià de Lòria va inaugurar, l'any 1994, l'estació d'esquí nòrdic de la Rabassa.

Fruit d'aquestes inversions, la superfície esquiable es va ampliar en el decurs de la dècada del noranta i va arribar a 2.625 hectàrees esquiables; l'extensió total de les pistes va passar a 275 km, amb 1.083 canons de neu artificial per garantir temporades més regulars. Per tant, a final del segle XX, el mapa de l'esquí andorrà va quedar configurat amb cinc estacions d'esquí alpí —Ordino-Arcalís, Arinsal, Pal, Soldeu – el Tarter i Pas de la Casa – Grau Roig— i una de fons a la Rabassa, que donaven ocupació a més de mig miler de monitors.

Les inversions més importants d'aquestes tres dècades es van dur a terme la temporada 1998-1999, quan es van destinar 2.205 milions de pessetes —a banda del cost del Funicamp, finançat pel Comú d'Encamp, que va suposar una inversió de 3.502 milions de pessetes. Aquest giny, inaugurat la temporada 1998-1999, amb un recorren-

gut de 5,6 km i un desnivell de 1.172 metres, va permetre enllaçar la localitat d'Encamp amb la zona esquiable en menys d'un quart d'hora. La mateixa temporada, un telecadira va enllaçar el poble de Canillo, a través de la zona del Forn, amb les pistes d'esquí del Tarter. En els darrers anys del segle XX, coincidint amb aquestes inversions, la venda de forfets va sobrepassar els dos milions per temporada i el sector va donar feina a unes 1.200 persones, a banda de les activitats induïdes al voltant de les estacions. Ski Andorra —associació de les estacions andorranes creada el 1993— va estimar que l'impacte econòmic de l'esquí de la temporada 1997-1998 va pujar a 33.440 milions de pessetes.

10.3.3. EL PES DE LA IMMIGRACIÓ EN L'ESTRUCTURA DEMOGRÀFICA

La immigració, peça clau del creixement des de la dècada del seixanta, va continuar sent el factor més important per entendre l'evolució demogràfica dels darrers trenta anys i el que més va incidir en l'estructura demogràfica. És obvi que l'evolució i la transformació de l'estructura de la població en aquest període van estar marcades pel procés de modernització de la societat, que va influir en el descens de la mortalitat i de la natalitat, l'augment de l'esperança de vida i la consegüent tendència a l'envelliment de la població. La progressiva disminució de la natalitat, la mortalitat i l'augment de l'esperança de vida han comportat canvis en la composició per edats de la població andorrana que, a final del període, mostrava una tendència clara a l'envelliment. Es pot assenyalar que, en cas d'haver-se mantingut entre 1970 i 2000 la mateixa pauta de creixement dels anys seixanta, la població s'hauria aproximat als 250.000 habitants a l'inici del segle XXI (Sáez, 2004, p. 239 i seg.).

La població va experimentar un creixement ininterromput en el decurs de les tres últimes dècades del segle XX, llevat d'una discreta inflexió que va tenir lloc a l'inici de la dècada dels noranta. En aquestes tres dècades, la població es va multiplicar per 3,4, mentre que els assalariats ho van fer per 5,3; els habitants del país van passar de 19.545 a 65.971 persones. Aquest fenomen va ser el resultat d'una intensa entrada d'immigrants a causa de les necessitats de mà d'obra que generava el fort impuls econòmic experimentat en aquests anys, en els quals es va consolidar el model productiu del país.

Pel que fa a la procedència dels assalariats, la majoria eren d'origen espanyol, en una proporció força elevada, davant de la resta de grups nacionals. No obstant això, aquesta proporció va tendir a una redistribució més equitativa en el decurs del període, sense que el col·lectiu espanyol deixés de ser el més representatiu (Maestre; Soler, 2010, p. 271 i seg.).

Els forts increments de la població assalariada de les dues primeres dècades van coincidir amb una expansió econòmica notable i amb una capacitat molt important de creació de llocs de treball. L'augment més atenuat dels anys noranta indica que el sistema productiu havia entrat en una fase avançada de maduresa, que exigia la incorporació d'un volum de mà d'obra inferior a la que es va absorbir en dècades anteriors. També s'ha de tenir en compte que, malgrat que el mercat laboral andorrà és limitat, la incorporació creixent dels segments de població amb edat de treballar va reduir la necessitat d'atreure treballadors de l'exterior.

10.3.4. EL TANCAMENT DE LES EMISSORES I ELS CONFLICTES INSTITUCIONALS

Una dècada més tard de firmar els contractes amb les societats explotadores de Ràdio Andorra i Sud Radio, la mort de Trémoulet, l'any 1971, va coincidir amb un canvi d'escenari. Andorra veia en les concessions radiofòniques dependència exterior i colonització cultural. Aquests elements negatius van fer néixer, en conseqüència, un sentiment sobiranista que va generar un procés d'andorranització que va afectar la radiodifusió i l'educació.

Entre la població del país va agafar embranzida el moviment popular que reivindicava la identitat andorrana del sector radiofònic; el mes de novembre de 1980 va veure la llum un manifest de marcat caràcter nacionalista, signat per vuitanta-tres andorrans en representació d'un ampli ventall ideològic. Per als signants, la solució al problema de la radiodifusió no es podia abordar exclusivament des d'un punt de vista econòmic, ni amb l'acceptació de pressions externes. El manifest, adreçat al Consell, defensava la sobirania com una responsabilitat col·lectiva i no tan sols dels elegits; donava suport a les accions institucionals i, en especial, a la reivindicació que

les ones radiofòniques són una riquesa nacional i, per tant, inalienables, i que corresponia al Consell decidir la forma i les condicions de la radiodifusió al venciment dels contractes.

Les dues emissores, orientades a l'exterior i a competir entre elles, continuaven sense satisfer les expectatives andorranes. Ni econòmiques (no pagaven els cànon ni els drets sobre la publicitat) ni polítiques (les concessions de 1961 no havien estat ratificades pels coprínceps). Tot plegat va fer que el Consell es veiés menystingut i decidís no renovar les concessions i denunciar la fi dels contractes de 1961. Amb aquesta finalitat, va tancar les emissores l'abril de 1981, però van fer un recurs en queixa als representants dels coprínceps que anul·lava el tancament durant sis mesos. Un cop acabat el termini del recurs, sense tenir una decisió dels delegats permanents, el Consell va decidir clausurar i embargar les emissores.

En el decurs de 1981 es va obrir un període d'intenses negociacions que va finalitzar l'any 1983, amb l'entrada en funcionament de l'Enar, entitat andorrana de dret públic encarregada de gestionar la radiodifusió. L'Enar va adoptar la decisió de renovar a les emissores l'autorització per continuar al país durant sis mesos, prorrogables per quatre anys. Però la sortida va ser diferent per a cadascuna d'elles. Per una banda, Sud Radio es va acollir al contracte i va plegar el maig de 1987, quan va expirar el permís, moment en què les seves instal·lacions van passar a ser de titularitat andorrana. Per una altra, la fallida de Ràdio Andorra, que havia tingut el setembre de 1981, va impedir que s'acollís al nou contracte. Això no obstant, Ràdio Andorra va reprendre temporalment les emissions entre gener i març de 1984, data en què el Govern espanyol va fer tancar l'emissora.

Després d'un llarg litigi, l'hereva de Trémoulet i el Govern espanyol van cedir les instal·lacions de Ràdio Andorra al poble andorrà, l'any 2009. En contrapartida, Andorra va assumir els creditors de l'emissora i els salaris dels treballadors (855.000 euros). El que va néixer com a solució econòmica va morir, mig segle després, per causes polítiques i estratègiques.

10.3.5. EVOLUCIÓ DEL MODEL INSTITUCIONAL

La necessitat d'adequar l'estructura institucional d'Andorra a les noves circumstàncies socioeco-

nòmiques requeria dotar-se d'un marc legal per regular tant els fluxos creixents de persones, mercaderies i capitals que accedien al país com l'activitat interior en els àmbits econòmic i social.

La indefinició de competències entre el Consell General i els coprínceps, així com el reconeixement internacional, eren aspectes que s'havien d'afrontar. Cada vegada més conscient de la seva força, el Consell General va aprovar, l'any 1978, una memòria de reforma institucional que va trametre als coprínceps, per adaptar les institucions al moment històric que vivia el país, tot i salvaguardant el sistema de copríncipat.

Un cop posada en marxa, la dinàmica de la reforma institucional va resultar imparable. L'any 1978, els coprínceps, a través dels delegats permanents, creaven la setena parròquia: Escaldes-Engordany. L'1 de gener del 1981, el Consell General adoptava per unanimitat el model de reforma interna, recollit en el Decret del 15 de gener 1981, que creava el primer òrgan executiu. El 8 de gener de 1982, els 28 membres del Consell General, elegits en les eleccions de 1981, van escollir com a primer cap de Govern a Òscar Ribas Reig, que dimitia dos anys més tard. El nou Govern tenia com a objectius prioritaris avançar en la reforma institucional i aconseguir el reconeixement internacional d'Andorra.

De les eleccions generals de desembre de 1989 en sorgia una nova majoria política, partidària de redactar una Constitució com a únic instrument per dur a terme la reforma de les institucions. En aquest procés que havia de conduir cap a una Constitució van pesar la voluntat nacional i les recomanacions d'alguns organismes internacionals, com el Consell d'Europa que, en la seva Resolució de l'11 de maig de 1990, invitava els Coprínceps i el Consell General a reformar la llei electoral, modificar les regles per adquirir la nacionalitat andorrana i considerar l'oportunitat de donar-se una Constitució escrita, que reconegués els drets de la persona i que fos sotmesa a referèndum.

El juny de 1991, el Consell General va acordar, per unanimitat, obrir el procés constituent, crear una comissió especial per elaborar una proposta de Constitució escrita en el termini d'un any, acordada amb els dos Coprínceps i en el marc d'una Comissió Tripartida, i celebrar un referèndum posterior. El projecte de Constitució es va tan-

car el desembre de 1992; el Consell General el va adoptar per unanimitat el febrer del 1993 i el poble andorrà el va aprovar en referèndum el 14 de març del mateix any. Per la seva banda, els coprínceps, Joan Martí Alanís i François Mitterrand, van sancionar i promulgar la Constitució, que va entrar en vigor el dia 4 de maig de 1993.

La Constitució va permetre a Andorra ser reconeguda com a Estat sobirà i independent. A partir d'aquest fet, el país va enfortir les relacions internacionals. A més, la Constitució garantia una seguretat jurídica i uns drets fonamentals que, si bé havien estat presents en la societat andorrana, no es beneficiaven d'una regulació material concreta. A partir de l'aprovació de la Constitució, es van crear unes estructures polítiques i administratives i un aparell estatal i de prestació de serveis imprescindibles en un Estat modern.

Les noves capacitats d'actuació del sector públic es van plasmar en un increment dels àmbits d'actuació i en un desplegament ampli d'instruments de regulació. Dotar-se d'una Constitució era una condició necessària, però no suficient, per al bon funcionament del país; es requeria establir un nou marc de relacions amb la CEE que es derivava de l'adhesió d'Espanya a aquest organisme. La Declaració comuna número nou, entre la Comunitat Europea i Espanya, sobre el règim futur d'intercanvis amb Andorra, continguda en el Tractat d'Adhesió d'Espanya a la CEE, del juny de 1985, establí que en el termini de dos anys s'havia de regular un règim per a les relacions comercials entre la Comunitat i Andorra que substituïria els règims nacionals en vigor.

La incorporació espanyola a la CEE obligava a abandonar el model de relacions bilaterals amb França i Espanya per establir un nou marc de relacions amb el conjunt dels estats integrants de la comunitat. L'entrada en vigor de l'Acta d'Adhesió Espanya a la CEE, l'1 de gener de 1986, exigia incorporar la normativa europea i redissenyar un nou marc normatiu per regular els intercanvis amb Andorra que obligava Espanya a abandonar el sistema de contingents que havien regulat els intercanvis hispanoandorrans durant gairebé tot el segle XX.

El procés que havia de conduir a l'elaboració de l'acord regulador dels intercanvis comercials entre Andorra i la CEE va ser llarg; les negociacions van culminar el 28 de juny de 1990, data en què es

va signar a Luxemburg l'intercanvi de cartes entre Andorra i la CEE. Aquest acord, el primer de la CEE amb un microestat, que va resultar força favorable per als interessos andorrans, es basava en el règim d'unió duanera per als productes industrials, en el règim de país tercer per als productes agrícoles i en l'augment de les franquícies de viatgers procedents d'Andorra, que es va fixar en el triple del valor acordat per la CEE als viatgers provinents d'altres països tercers.

L'acord va entrar en vigor l'1 de juliol de 1991 per una durada il·limitada. Va establir que un comitè mixt, compost per representants de la CEE i del Principat d'Andorra, s'encarregués de la seva aplicació. Andorra va haver d'incorporar, pel que feia als productes coberts per la unió duanera, la legislació relativa a les formalitats d'importació aplicades a la CEE en relació amb els països tercers, en la versió vigent en tot moment. A conseqüència de l'acord, qualsevol producte industrial dels països de la CEE i de països tercers que haguessin satisfet els drets de duana i les taxes comunitàries podien entrar lliurement al país, subjectes únicament a la tributació imposada per la normativa andorrana. Paral·lelament, es van suprimir totes les restriccions quantitatives al tràfic comercial entre Andorra i la Comunitat.

Ara bé, el règim de país tercer per als productes agrícoles va tenir implicacions fiscals directes, relatives als drets de duana cobrats per Andorra sobre les importacions, ja que el règim aplicat a la importació de mercaderies no cobertes per la unió duanera provinents de països tercers no podia ser més favorable que l'aplicat a les importacions de productes comunitaris. En conseqüència, Andorra va adoptar les disposicions de política comercial comunitària, concretament les aplicables a la importació de mercaderies que provenien de països tercers. D'aquesta manera, les exportacions de productes agrícoles andorrans quedaven sotmeses a la política comercial comuna del sector agrícola. Pel que fa a la importació de productes agrícoles comunitaris, Andorra va obtenir la consideració de país tercer, estatus que li permetia beneficiar-se de les subvencions atorgades a l'exportació de productes agrícoles comunitaris. El comerç andorrà tan sols va obtenir aquests avantatges durant un període curt de temps, ja que, l'any 1996, la Comunitat Europea

va suprimir les restitucions als productes làctics i als seus derivats.

En el marc de l'acord duaner, es va adoptar una solució específica per al tabac, en un intent de conciliar els interessos de la indústria tabaquera andorrana amb els de la indústria comunitària. L'acord establí que el tabac andorrà que s'exportés a la CEE no havia de pagar la tarifa exterior comuna (TEC) i que els productes de tabac manufacturats a la comunitat adquirits per Andorra gaudirien d'una taxa especial reduïda de la tarifa corresponent al tabac manufacturat de països tercers.

L'entrada en vigor de l'acord, que creava una unió duanera amb els països de la CEE, va constituir la peça inicial per endegar el procés d'aproximació d'Andorra a l'àmbit comunitari. S'eliminava qualsevol barrera al comerç exterior de productes industrials, que quedaven sotmesos en el mercat andorrà a la mateixa fiscalitat que la producció nacional.

10.4. La maduresa de la base econòmica (2000-2019)

10.4.1. EL REPTE DEL CANVI

La notable evolució viscuda per Andorra en les darreres dècades del segle XX va estar condicionada per la dinàmica internacional que va obligar a desenvolupar un important desplegament normatiu per aproximar-se als països de l'entorn. La història recent, en el decurs del segle XXI, es pot identificar amb el procés d'aproximació a Europa i d'homologació als estàndards internacionals en diverses matèries en què es troba immers el país des dels anys noranta del segle passat.

La globalització i la interrelació creixent entre les economies nacionals condicionen la definició de les relacions internacionals d'Andorra, un cop consolidada com a Estat constitucional. L'estructura productiva, configurada amb unes característiques similars a la de dècades anteriors, va assolir un grau avançat de maduresa, com ja posava de manifest la disminució del dinamisme demogràfic dels anys noranta i la consolidació d'un model turístic que intentava diversificar l'oferta d'oci per adaptar la base productiva del país a les noves exigències. No obstant això, l'estructura econòmica ha assolit tal grau de maduresa que dificulta les possibilitats

de renovació i de relançament d'una nova fase expansiva amb una intensitat equiparable a la d'etapes anteriors.

La disminució del dinamisme demogràfic i empresarial, que ja s'havia iniciat a la dècada dels noranta, es va agreujar amb la Gran Recessió —la crisi financera internacional—, que va revertir la fase de creixement de l'inici del mil·lenni. Andorra, com la resta dels països de l'entorn, va patir els efectes d'una crisi econòmica d'àmbit global. Per compensar l'escassa capacitat de resposta del sistema, els successius governs van buscar nous elements de diversificació econòmica que exigien un procés d'obertura i de relació amb la Unió Europea (UE).

El període que va precedir la Gran Recessió és important per entendre l'abast de la crisi econòmica, ja que és on es van acumular part dels desequilibris de l'economia andorrana. Entre els factors de risc, cal destacar el fort creixement de la construcció a conseqüència de la moratòria urbanística i de l'especulació immobiliària que se'n va derivar. Andorra, com totes les economies desenvolupades, també va sofrir els efectes de la crisi financera que va iniciar-se l'any 2007 i va esclatar el 2008. Aquesta recessió, originada als Estats Units amb les hipoteques *subprime*, es va escampar per totes les economies desenvolupades. Cal tenir en compte que, en el context europeu, el procés de recuperació mundial de la crisi financera va ser interromput per la crisi de la zona euro, o del deute sobirà de l'eurozona, que va començar el 2010 i va afectar els estats membres de la UE que utilitzaven l'euro com a moneda única. La crisi va afectar tots els països de la zona euro, on les economies havien crescut de manera important, especialment Portugal, Irlanda, Itàlia i Espanya, que es van veure empesos a adoptar fortes mesures de reajustament. Aquest procés s'ha d'emmarcar en la manca de regulació financera i en el context del període, amb un elevat preu dels actius reals i financers, un excés de deute per part d'institucions financeres, governs i famílies, una elevada dependència del finançament extern i un excessiu pes del sector immobiliari en l'economia, factors que es van agreujar amb la pèrdua de competitivitat d'algunes economies.

Tant els sectors motors de l'economia andorra-

na com els induïts van patir la recessió econòmica. No obstant això, el sector financer va suportar millor la sacsejada, però el model econòmic, basat en el turisme i el comerç, se'n va ressentir quan els països de l'entorn van reduir el consum. Els indicadors mostren com, a partir de 2014, es van albirar els primers símptomes de recuperació econòmica d'una recessió que va durar gairebé una dècada, però no va ser fins a l'any 2015 quan els sectors econòmics tradicionals —a excepció del financer, que ja havia obtingut bons resultats els anys anteriors— van mostrar una discreta recuperació.

Aquesta situació no responia tan sols a un problema de caràcter cíclic, sinó a també qüestions estructurals, com els límits físics i ambientals per a un major creixement econòmic basat en el sector de la construcció, la pèrdua de l'avantatge competitiu del sector comercial i les pressions externes per limitar els serveis financers *offshore* i aplicar els estàndards fiscals i reguladors internacionals (Emerson, 2007, p.1 i seg.).

Per tant, la necessària renovació, davant la maduresa del sistema econòmic, exigia abordar simultàniament tres nivells diferents d'actuació, amb la intenció de potenciar l'element d'atracció per als inversors estrangers: l'obertura econòmica, la imposició directa i l'homologació internacional en diversos àmbits. La prioritat d'Andorra era situar la seva economia de manera competitiva en un marc d'economia globalitzada, compromentent-se en l'homologació amb els estàndards internacionals.

10.4.2. ELS ANDORRANS COM A PRIMER COL·LECTIU NACIONAL

La societat andorrana del segle XXI és relativament envellida pel pes que mantenen els segments d'edat de 65 anys i més, amb una concentració considerable de la població en els trams intermedis de maduresa, entre 40 i 49 anys. Aquestes característiques també es presenten en les societats europees, com a conseqüència de l'envelliment de la població i de la reducció progressiva de la natalitat. En el cas andorrà es pot afegir, com a tret diferencial, el gran pes de la immigració en l'estructura demogràfica.

Les necessitats del sistema productiu d'obtenir mà d'obra procedent de l'exterior van condicionar la dinàmica demogràfica andorrana durant el segle

XX. En els anys previs a la crisi, l'aportació de la immigració encara era superior a la del creixement vegetatiu, però, a partir de 2005, es va reduir progressivament l'aportació migratòria fins a esdevenir negativa a final de la primera dècada, mentre es va mantenir estable el creixement vegetatiu.

L'estructura nacional de la població presenta uns trets bàsics bastant diferents dels que s'apreciaven en els primers anys de la dècada dels noranta; l'any 2008, els andorrans van esdevenir el primer col·lectiu nacional, després d'haver estat desplaçats als anys cinquanta del segle XX pel col·lectiu espanyol. L'aspecte més rellevant en relació amb la composició de la població per nacionalitats va ser el procés d'integració d'una part important de la població immigrada, que va accedir al dret a la nacionalitat andorrana. Aquest procés va afectar sobretot els espanyols instal·lats des de feia temps al país, mentre que l'impacte va ser menor en la resta de col·lectius nacionals. El model demogràfic andorrà, caracteritzat per una amalgama de cultures, mantindrà amb tota probabilitat aquesta singularitat durant molt de temps. La capacitat dels ciutadans estrangers amb un grau més elevat d'arrelament per accedir a la nacionalitat andorrana comporta uns efectes favorables pel que fa a l'estabilitat i la cohesió social.

10.4.3. EL TURISME MANTÉ LA PRIMACIA

La disminució del dinamisme demogràfic i empresarial iniciat a la dècada dels noranta es va agreujar amb la Gran Recessió, que va anul·lar els efectes de la fase de discret creixement del sector turístic de l'inici del mil·lenni. L'estructura productiva, configurada amb unes característiques similars a la de dècades anteriors, va assolir un grau avançat de maduresa, com va posar de manifest la disminució del dinamisme dels anys noranta i la consolidació d'un model turístic que intentava diversificar l'oferta d'oci per adaptar la base productiva del país a les noves exigències del mercat. Les activitats destinades a satisfer els requeriments de la demanda turística es van mantenir com a eix vertebrador de la base econòmica que ampliava i reforçava l'oferta destinada als visitants, però mantenia en una posició central el component comercial.

El turisme, amb unes xifres d'afluència al voltant dels vuit milions de visitants —que havia actuat com a motor de l'economia des de la segona meitat del segle XX—, encara ha mantingut la seva primacia. L'oferta hotelera, que havia fet un esforç de modernització important, ha consolidat les parròquies altes com a destinació turística, malgrat que l'oferta urbana de l'aglomerat format per la capital i Escaldes-Engordany encara tingui significació.

El comerç al detall ha disminuït la seva presència en la base econòmica del país, mentre que en l'hoteleria les pèrdues en termes absoluts i relatius han estat menors. No obstant això, resulta inqüestionable la preponderància del comerç com a sector motor fonamental del desenvolupament econòmic. Si s'utilitzen com a referència les dades dels treballadors afiliats a la CASS l'any 2000, la suma del sector comercial i l'hoteleria representava el 42,3 % de l'ocupació total, clarament per damunt de qualsevol altra activitat; aquest valor es va reduir al 36,8% l'any 2016, bàsicament per la reducció experimentada pel sector comercial.

10.4.4. EL SISTEMA FINANCER S'ADAPTA AL CONTEXT INTERNACIONAL

El sistema financer del segle XXI inclou les entitats bancàries, les entitats no bancàries de crèdit especialitzat, les societats gestores d'organismes d'inversió col·lectiva i les entitats financeres d'inversió (societats financeres d'inversió, agències financeres d'inversió, societats gestores de patrimonis i assessors financers), totes supervisades per l'Autoritat Financera Andorrana (AFA). Dins del sector financer, destaca la banca, per la seva rellevància en el sector i en el conjunt de l'economia andorrana de les Valls. Segons l'Associació de Bancs Andorrans, les entitats bancàries aglutinen, per volum de negoci i d'assalariats, la major part del sistema financer i representen gairebé el 80 % del total del nombre d'assalariats del sector.

La preservació del secret bancari, com a principi bàsic de funcionament del sistema, havia resultat essencial per a l'activitat, amb vista a la clientela no resident. Cal destacar la capacitat que tenia el sistema per absorbir un volum de recursos que cobria amb escreix les necessitats interiors de finançament i el predomini de les operacions a curt i mitjà termini.

A més de mantenir els salaris més elevats del país, el sistema financer és el que aportava major con-

tribució al producte interior brut (PIB) nacional. La participació en l'economia nacional, tot i ser la més important per sectors, s'ha vist reduïda en el decurs de l'actual segle: el sector financer i asseguratador va passar de representar el 26 % del total l'any 2000 al 20 % l'any 2019. Malgrat aquest descens en la participació, continua mantenint un pes important en l'economia andorrana, sent el seu nucli el sector bancari.

Amb el canvi de mil·lenni, el sector va portar a terme un procés d'internacionalització de l'activitat, apostant per nous mercats, així com per la diversificació dels productes oferts. La Gran Recessió va impulsar canvis a escala global en matèria de transparència; els nous estàndards reguladors i la normativa europea, derivada de l'acord monetari de 2011, van exigir una adaptació progressiva del sistema financer andorrà a un nou marc legal, que va afectar el seu model de negoci tradicional. També cal remarcar que la crisi de la Banca Privada d'Andorra (BPA) ha tingut conseqüències negatives, tant per al sector bancari —pel que fa a la imatge— com per al conjunt de l'economia andorrana.

El sistema financer ha canviat en poc temps i ha vist com evolucionava el model de negoci. D'una banda, l'adopció de l'euro, l'1 de gener de 2002, va fer desaparèixer una part important dels ingressos que obtenia la banca pels canvis monetaris. Paral·lelament, el sector es va adaptar als estàndards per la lluita contra el blanqueig de diners procedents del crim organitzat i del finançament del terrorisme; també es va adaptar als requeriments de la normativa europea establerts per l'acord monetari i als estàndards internacionals en matèria de transparència fiscal, que han suposat la limitació del secret bancari.

La crisi dels mercats financers de l'any 2008 va afectar negativament el volum i els beneficis de la banca. Els recursos totals gestionats pel sector, l'any 2008, van experimentar una disminució del 12,7 % respecte al 2007; això va provocar una reducció dels beneficis de la banca andorrana, que van passar de 354 milions d'euros (el 2007) a 197 milions (el 2008). La xifra de beneficis de 2008, amb discretes variacions, es va mantenir estabilitzada, per disminuir de nou a partir del 2013 fins a arribar als 112 milions d'euros l'any 2019.

10.4.5. UN MARC TRIBUTARI ADAPTAT ALS NOUS TEMPS

El sistema tributari es va desenvolupar d'acord amb el procés de transformació de la base productiva del país i va passar d'un sistema impositiu exclusivament indirecte a complementar-se amb una imposició directa homologable a escala internacional. La Constitució estableix, a l'article 37, que totes les persones físiques i jurídiques han de contribuir a les despeses públiques segons la seva capacitat econòmica, mitjançant un sistema fiscal just, establert en els principis de generalitat i de distribució equitativa de les càrregues fiscals. S'entén per distribució equitativa el repartiment de les càrregues fiscals entre tots els obligats tributaris —contribuents— amb igual capacitat econòmica. Un altre principi present en el marc tributari era el de no confiscació, és a dir, que la tributació no podria ser mai superior a les rendes gravades.

Era necessari modernitzar el sistema fiscal andorrà per equiparar-lo al dels països de l'entorn, especialment els de la UE i els de l'Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic (OCDE), sense perdre de vista les especificitats de l'estructura econòmica del país. La implantació d'un sistema comptable era necessària per introduir la imposició directa a les societats i a les persones físiques. El Pla General de Comptabilitat de 2008, que tenia en compte les normes internacionals de comptabilitat i d'informació financera (NIC i NIIF), així com la Llei de la comptabilitat dels empresaris van configurar el model comptable andorrà, que exclou explícitament les entitats bancàries i altres entitats del sistema financer.

L'any 2010 es van aprovar tres impostos de gran importància en l'àmbit de la tributació directa: l'impost sobre la renda dels no residents fiscals (IRNR), l'impost sobre societats (IS) i l'impost sobre la renda de les activitats econòmiques (IAE). Posteriorment, el 2014, es va aprovar l'impost de la renda de les persones físiques (IRPF), que comportava la derogació de l'IAE i completava el marc fiscal. La introducció d'aquestes figures tributàries, en el marc de modernització del sistema fiscal, encaixava en la política d'orientar Andorra com a centre de prestació de serveis internacionals i va afavorir l'obertura dels sectors econòmics i una distribució més equitativa de les càrregues tributàries.

La Llei de bases de l'ordenament tributari (LBOT)

va desenvolupar la normativa general que en regulava els principis i la relació entre l'Administració tributària i els contribuents. Aquest marc, establert a la Llei 21/2014, del 16 d'octubre, de bases de l'ordenament tributari, va derogar una llei anterior de 1996 per respondre a la necessitat d'un text legal coherent que instrumentés la reforma fiscal que es duia a terme. Entre els aspectes més rellevants, destacava el reforç de les garanties per als contribuents i les majors competències de l'Administració per optimitzar la recaptació. Aquesta llei va ser el punt de partida per desenvolupar els procediments de gestió, recaptació i inspecció tributària. En definitiva, és el marc bàsic de referència dins l'àmbit tributari del país que defineix els tributs, les competències, els elements essencials dels tributs, els procediments en matèria de gestió tributària, l'obligatorietat de donar informació a les autoritats fiscals i la potestat de l'Administració per embargar béns i drets. Paral·lelament, l'any 2014, es va crear el Departament de Tributs i Fronteres, amb l'objectiu d'implantar una autoritat administrativa encarregada de la gestió del sistema fiscal i del sistema duaner.

L'obertura cap a l'exterior de l'economia andorranca, la modernització del sistema fiscal i una distribució més equitativa de les càrregues tributàries van ser les raons que van impulsar un sistema tributari homologable i competitiu, en un temps rècord, amb uns tipus impositius d'intensitat moderada: un 10 % per la imposició directa i un 4,5 % per la imposició indirecta. Per configurar el marc tributari es van prendre en consideració principis com la coordinació, la compatibilitat internacional, la transparència, la simplicitat normativa i la competitivitat. Els principis de coordinació i compatibilitat internacional tenen en compte els models impositius dels estats de la UE i els països membres de l'OCDE (Garcia, 2018, p. 295 i seg.).

10.4.6. HARMONITZACIÓ AMB L'ENTORN EUROPEU I INTERNACIONAL

La Constitució era per a Andorra una condició necessària, però no suficient, per adaptar-se a les noves realitats; calia integrar-se en una economia cada cop més globalitzada i redefinir les relacions amb els estats veïns, integrats a la UE. A l'inici del

mil·lenni, ja existia la consciència que tant les directrius marcades per la UE com per l'OCDE tendien a la marginació dels paradisos fiscals, una qualificació que va rebre Andorra durant molts anys i que perjudicava la seva imatge a escala internacional. Andorra, per tal d'adaptar-se al nou context, va dur a terme l'obertura econòmica, l'establiment de la imposició directa i diversos canvis per obtenir l'homologació internacional. Per aconseguir un canvi de model, calien reformes estructurals per assentar les bases de l'obertura econòmica i consolidar un sistema fiscal homologable. A més, es requeria establir un nou marc de relació amb la UE per mantenir una economia competitiva sense portar l'etiqueta de paradís fiscal. A partir d'aquest moment, es va iniciar un procés que s'acompanyava de canvis substancials en àmbits com la inversió estrangera i la regulació de l'activitat fiscal i financera. Per aproximar-se als estàndards dels organismes internacionals, va ser necessari adaptar el conjunt normatiu andorrà en àmbits com la seguretat industrial, el medi ambient i, en especial, els serveis financers. Els estàndards internacionals i les bones pràctiques —emanades de diferents organismes internacionals— comprenen gairebé tots els àmbits de l'economia i de les polítiques socials. Per la rellevància que han tingut per a Andorra certes especificitats, es fa referència a les que afecten el sistema financer entès de manera àmplia. Andorra s'ha compromès a seguir les recomanacions, estàndards, normatives i bones pràctiques d'organismes com l'OCDE, el Fons Monetari Internacional (FMI), el Consell d'Europa, el Grup d'Acció Financera Internacional (GAFI), l'Organització Internacional de Comissions de Valors (sigla en anglès: IOSCO) i la UE; el legislador andorrà els ha tingut en compte en la redacció de la normativa que regula l'activitat financera.

L'objectiu polític era fer d'Andorra un centre de prestació de serveis internacionals, per diversificar l'economia basada en els sectors tradicionals i obrir-se a l'exterior. Si es volia evitar l'excessiva dependència d'un nombre reduït de sectors econòmics, s'havia d'optar per una major diversificació que, ateses les característiques del país, hauria de centrar-se en la promoció d'altres serveis, en especial els d'alt valor afegit (Solbes, 2000, p. 64). Calia modernitzar el sistema fiscal per permetre als ciutadans i empresaris andorrans competir en un

context d'economia global. Aquesta aposta exigia homologar-se als estàndards internacionals en diferents àmbits, com els de transparència fiscal, els de lluita contra el blanqueig de capitals, els del sector financer, etc. Les reformes s'emmarcaven en un context de globalització econòmica que exigia transmetre confiança i transparència. La revisió del sistema fiscal es va fer imprescindible; era important garantir l'establiment d'una fiscalitat atractiva que possibilités fomentar la inversió estrangera i la internacionalització de l'empresa nacional. Aquest nou marc fiscal i la signatura de convenis per eliminar la doble imposició constitueixen dos elements claus en el procés d'obertura. Ambdós processos pretenien facilitar la transparència i millorar les relacions comercials i financeres amb l'exterior.

Bibliografia

BRICALL, J. M. I ALTRES (1975).

Estructura i perspectives de l'economia andorrana. Barcelona: Edicions 62.

EMERSON, M. (2007).

Andorra and the European Union. Brussel·les: Centre for European Policy Studies (CEPS).

GALABERT, M. (2012).

“Un cas d'èxit als Pirineus: el desenvolupament econòmic d'Andorra, 1866-2007”, Recerques: història, economia, cultura, núm. 64, p. 57-88.

LLUELLES, M. J. (1991).

La transformació econòmica d'Andorra. Barcelona: L'Avenç.

–(coord.) (2010). Impacte de la immigració a Andorra. Andorra: Govern d'Andorra.

–(2018). Les ràdios andorranes. Una qüestió de sobirania. Govern d'Andorra: Govern d'Andorra.

LLUELLES, M. J.; GARCIA, E. (2018).

Història econòmica d'Andorra, segles XX-XXI. Andorra: UdA.

LLOBET, S. (1956).

“Les Valls d'Andorra”. Revista Andorra, núm. 1. Andorra, p. 2-6.

MESSINES, J. (1969).

Rapport sur le développement agricole et forestier de l'Andorre. Grenoble.

MAESTRE, M.; SOLER, J. (2010),

“Impacte econòmic dels estrangers des del 1960 fins al 2006”. Impacte de la immigració a Andorra. Andorra: Govern d'Andorra .

PALAU, M. (1967).

Andorra. Barcelona: Ed. Selecta.

MARQUÈS, N. (1989).

La reforma de les institucions d'Andorra (1975-1981). Aspectes interns i internacionals. Lleida: Pagès editors.

–(2005). Les institucions públiques del Principat. Andorra: UdA i Crèdit Andorrà.

POU, V. (1986).

Negociacions Andorra-Mercat Comú Europeu. Anàlisi i documentació entre Andorra i la CEE. Andorra: Crèdit Andorrà.

SÁEZ, X. (2004).

“La consolidació: de 1970 al segle XXI”, dins M. J. Lluelles (coord.). El segle XX. La modernització d'Andorra. Lleida: Cambra de Comerç, Indústria i Serveis i Pagès editors.

SERMET, J. (1970).

“L'économie des communications dans la géographie de l'Andorre”, Problèmes actuels des Vallées d'Andorre. París: Pédone, p. 33-85.

SOLBES, P. (2001).

Elements per definir un model de relació entre la Unió Europea i Andorra. Andorra: Govern d'Andorra.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

